

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN İLK ON YILINDA
PARLAMENTO İÇİ MUHALEFET ve BİR ÖRNEK:
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI**

Dr. Barış ERTEM*

Özet

Türkiye’de ilk ciddi siyasi muhalefet hareketleri XIX. yüzyıl ortalarında başlamıştır. II. Meşrutiyet’le birlikte başlayan parlamento içi muhalefet ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk 10 yılında da devam etmiştir. “İkinci Grup” ile başlayan bu muhalefet hareketini Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası izlemiştir. 1925 yılının Şubat ayında başlayan Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ardından, 1930 yılının Ağustos ayında Cumhuriyet’in ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Doğrudan Atatürk’ün talimatıyla kurulan ve kısa süre içerisinde yoğun ilgi gören bu parti de, 17 Kasım 1930 tarihinde, kurucusu Ali Fethi Bey’in kararıyla kendisini feshetmiştir. Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 10 yıldır süren parlamento içi muhalefet de gelecek 16 yıl için sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Türkiye’de siyasal muhalefet, Ali Fethi Okyar, Parlamento içi muhalefet

**PARLIAMENTARY OPPOSITION in FIRST 10 YEARS of GRAND
NATIONAL ASSEMBLY of TURKEY and an EXAMPLE:
LIBERAL REPUBLICAN PARTY**

Abstract

The first serious political opposition movements in Turkey began in the middles of the XIX. Century. Parliamentary opposition in Turkey is began in Second Constituonal Period. Parliamentary opposition in Turkey has contiuned in the First 10 years of Grand National Assembly of Turkey. The first opposition movement in the Grand National Assembly of Turkey was a group, called ‘İkinci Grup’ (Second Group). Progressive Republican Party (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası), who founded in November, 1924, was the first opposition party of the Republic of Turkey. After Sheikh Sait (Şeyh Sait) Rebellion in February, 1925;

* İstanbul Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü

Progressive Republican Party closed down in same year. After Progressive Republican Party, second opposition party of the Republic of Turkey is founded in August, 1930. Name of this party was Liberal Republican Party (Serbest Cumhuriyet Fırkası). This party founded by directly order of Atatürk. Liberal Republican Party, which taken an intense interest in a very short time, dissolved itself on November 17, 1930. Liberal Republican Party was the last multi-party system experiment on Atatürk period. After Liberal Republican Party, opposition in Grand National Assembly of Turkey has come to an end for the next 16 years.

Keywords: Liberal Republican Party (Turkey), The Republican People's Party (Turkey), Political opposition in Turkey, Ali Fethi Okyar, Parliamentary opposition in Turkey

Giriş

Muhalefet kelimesinin pek çok farklı açıklaması bulunmaktadır. Kaynaklar incelendiğinde ise bu açıklamalardan ikisi öne çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde göre muhalefet, bir tutum ya da davranışa karşı olmak, uymamak, mutlak gücü sınırlamak ve alternatifler sunmak gibi işlevleri olan bir mekanizmadır. (Mardin, 1997:179-180)

Diğer bir görüşe göre ise muhalefet, karşısındaki kuruma ya da yapıya mekanik olarak sahip çıkmakla birlikte onun uygulama biçim ve düşüncelerine tepki göstermektir. (Mazıcı, 1984,23)

Muhalefetin, var olan ekonomik ve sosyal yapıyı, siyasi rejimi ve siyasi rejimin somut öğelerini, bunlardan birini, birkaçını ya da hepsini hedef alması ile birlikteyse siyasal muhalefet olgusu ortaya çıkmaktadır. (Turgut, 1984:4) Siyasal muhalefet, parlamento içinde ya da dışında olabildiği gibi, anayasaya uygun olarak ya da anayasa dışında da gerçekleşebilmektedir.

Türkiye’de ciddi anlamda siyasal muhalefetin geçmişini XIX. yüzyıldan başlatılabilmek mümkündür. Avrupa karşısında güç kaybeden Osmanlı Devleti’nde başlayan reform hareketlerinin bir sonucu olarak meydana gelen Tanzimat dönemi ve bu dönemde Avrupa ülkelerinde eğitim almış olan gençlerin başını çektiği “Yeni Osmanlılar” hareketi, Türkiye’deki siyasal muhalefetin ilk ciddi halkasıdır. Yeni Osmanlıların Mithat Paşa gibi önemli bazı kişilerden de destek olmasıyla Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası 1876 yılında yürürlüğe girmiş ve parlamento kurulmuştur.

II. Abdülhamid döneminde, 1878 yılında kapatılan parlamento 1908 yılına kadar açılmamış ve bu yıllarda devlet tarafından ülkedeki muhalif hareketlere karşı sert tedbirler uygulanmıştır. Bu dönemde Avrupa’da şekillenen yeni muhalif hareket ise Jön Türklerdir. 1890’lı yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında genişleyen hareket daha sonra partileşerek İttihat ve Terakki Fırkası’na dönüşmüştür.

1908 yılında ilân edilen İkinci Meşrutiyet’le birlikte yeniden çalışmaya başlayan Osmanlı Mebusan Meclisi’nde temsil hakkı kazanan İttihat ve Terakki Fırkası’na muhalif olarak kurulan ve daha muhafazakâr kimlikteki Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birlikte, Osmanlı Devleti’nin son yıllarına girilirken parlamento içi muhalefet de Türkiye siyasetindeki yerini almıştır.

TBMM'nin İlk 10 Yılında Parlamento İçi Muhalefet

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkılmasından sonra İttihat ve Terakki Fırkası dağılmış, 1920 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılmış ve aynı yıl Millî Mücadele kadrosu tarafından Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı ortaya çıkan muhalefet kısa süre içerisinde örgütlenmiş ve 1922 yılının Temmuz ayında İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ya da "İkinci Grup" adını almıştır. Grubun lideri Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ile birlikte kurucuları şunlardır:

Canik Mebusu Emin (Gevelioğlu), Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri Mebusu Rifat (Çalık), Sivas Mebusu Vasıf (Karakol), Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu). (Demirel, 2003:379-380) İkinci Grup'un kurulması ile birlikte Millî Mücadele yıllarında da parlamento içi muhalefet geleneği devam etmiştir.

İkinci Grup'un kurucuları, 1921 yılının Mayıs ayında kurulan Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun dışında bırakılmalarından başka, Mustafa Kemal Paşa'nın çok geniş yetkilerle donatılmasının bir tek adam yönetimine neden olabileceği, Meclis'in üstünlüğünün kesin olarak vurgulanması ve sağlanması gerektiği, Başkumandanlık Kanunu'nun olağanüstü yetkileri, mebus seçimlerindeki aday gösterme yöntemi, 1921 Anayasası'ndaki Meclis Başkanlığı yetkilerine itiraz, Meclis'in bilgisi dışında yetki kullanımı ya da İstiklâl Mahkemelerinin görev alanının çok geniş olması gibi konulara muhalefet olarak örgütlenmişlerdir. Bununla birlikte İkinci Grup, iktidara gelme amacıyla muhalefet yapmamış ve Millî Mücadele başarıya ulaşana kadar Meclis birlikteliğinin korunması konusunda son derece duyarlı davranmıştır. Grubun ulaştığı en yüksek üye sayısı ise 120'ye yakındır. (Aydemir, 1986:374)

Muhalif grubun kurulduktan kısa süre sonra hazırladığı 7 maddelik programda da İstiklâl Mahkemelerinin uygulamalarına, Başkumandanlık Kanunu'nun yetkilerine karşı tepki, Meclis Başkanı ile vekillerinin tarafsızlığı ve hukukun üstünlüğü ilkesine yapılan vurgu dikkat çekmektedir:

Madde 1. Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayır ve hâkimiyet-i milliyeye münafî salâhiyat, imtiyazat, teşkilât ve icraatın ref'i,

Madde 5. Başkumandanlık Kanunu'nun icabında tadili veya ilgası,

Madde 6. İstiklâl Mehakiminin ilgası ve zaruret-i mücbire halinde teşkil edilmeleri, fakat kanun dairesinde hareket etmeleri

Madde 7. Meclis Reisi ve reis vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i siyasiye ile iştilal ve intisabdan azade kalmaları ve bir vaz-ı bitarafî ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dâhiliyeye bir madde ilâvesi. (Demirel, 2003:396)

İkinci Grup'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalefeti, Meclis'in birinci döneminin sonu olan 1923 yılının Nisan ayına kadar devam etmiştir. İkinci Grup üyelerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Mart ayının sonlarında öldürülmesinin ortamı germesi ve Meclis'teki muhalefetin sertleşmesinin Lozan Ant-

laşması'nın onaylanmasını tehlikeye sokabileceği kaygısıyla seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.

1923 yılının Haziran ayında yapılan seçimlere katılacak olan milletvekili adayları, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bir kurul tarafından seçilmiştir. İkinci Grup'un hiçbir üyesi seçimlerde aday gösterilmediğinden İkinci Meclis'e girememiş, böylece 11 Ağustos 1923 günü göreve başlayan İkinci Meclis'te muhalefet tasfiye edilmiştir. İkinci Meclis'e giren Birinci Grup üyesi mebusların sayısı ise 114'dür. (Demirel, 2003:571-585) Kısa süre sonra da, Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na üye olan mebuslar parti çatısı altında toplanmış ve 9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Halk Fırkası kurulmuştur. (Tunçay, 2005:49)

Kısa süre içerisinde gerçekleşen Cumhuriyet'in ilân edilmesi ve halifeliğin kaldırılması gibi gelişmeler, ikinci dönemine muhalefetsiz olarak başlayan Meclis'te yeni muhalif gruplaşmaların başlamasına neden olmuştur. Cumhuriyet'le ilgili karar alma ve ilân sürecinde kendilerine danışılmayan ve bu sürecin dışında bırakılan Rauf (Orbay) Bey, Adnan (Adıvar) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa gibi Millî Mücadele'nin önemli karakterleri, bu durumdan duydukları rahatsızlığın sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir tavır almışlardır. Onlar, bu dönemde toplumun ağır ağır gelişmesini daha uygun görmektedirler. Acelenin, sert ve köklü değişimlerin zaten on yıllık bir sarsıntıdan çıkan toplumun üzerinde olumsuz etkiler yapacağı görüşündedirler. (Lord Kinross, 2007:459)

Rauf Bey, Cumhuriyet'ten değil, Cumhuriyet'e karar verilmesi ve ilânının bir oldu-bittiye getirilmesinden duyduğu rahatsızlığı kendisiyle yapılan mülâkatlarda dile getirmiş (Yeşil, 2002:116-117) ve bu nedenle 22 Kasım 1923 tarihindeki grup toplantısında Halk Fırkası sözcüleri tarafından eleştirilerek sözlerini geri alması istenmiştir. Rauf Bey ise buna karşılık "ben gidiyorum" diyerek salonu terk etmiştir. (Zürcher, 2007, 57; Kandemir, 1965:136-137; Orbay, 2004:450-457)

Bu süreçte muhalefete yönelen bir diğer önemli isim olan Kazım (Karabekir) Paşa ise, Rauf Bey gibi Cumhuriyet'ten yana olduğunu ancak kişisel buyurganlığın her türlüşüne karşı olduğunu ifade ederek üstü kapalı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu eleştirmiştir. (Zürcher, 2007:56)

1924 yılının Şubat ayında Kazım Paşa ve Rauf Bey'in İstanbul'da halifeyi ziyaret etmelerinden kısa süre sonra, 2 Mart günü düzenlenen Halk Fırkası oturumunda halifeliğin kaldırılması tartışılmıştır. İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığında yapılan tartışmalar sonucunda, özetle "Dünyadaki diğer Müslümanlarla kurulacak iyi ilişkilerin halifelik makamının değil din kardeşliğinin sonucu olarak kurulacağı, ayrıca halife sıfatını alacak kişinin Dünyadaki tüm Müslümanların sorumluluğunu taşıyacağından bunun devlet için büyük bir külfet olacağı" düşüncesi ağır basmıştır. (CHP Grup Tutanakları, 2002:420-421) Aynı toplantıda, halifeliğin kaldırılmasına yönelik olarak hazırlanan 12 maddelik tasarı da görüşülmüştür.

3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelen kanun teklifinin kabul edilmesi¹ ile halifeliğin kaldırılması, muhalif isimlerin Halk Fırkası

¹ Kanun metni ve Meclis'teki tartışmalar için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Devre 2, İçtima 1, Cilt 7, 3.3.1340 (1924), s.27-69

ile yollarını ayıran son önemli gelişme olmuştur. Rauf Bey, henüz Başvekil olduğu 1922 yılında “Ben saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumî mütalâam da vardır. Bizde vaziyet-i umumiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da makamı saltanat ve hilâfettir. Bu makamı lâğvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felâket ve hüsrânı muciptir. Asla caiz olamaz.” diyerek halifelik makamının kaldırılmasına karşı olduğunu, bunun bir felâketle sonuçlanabileceğini ve bunu kesinlikle uygun görmediğini açıkça ifade etmiştir. O sırada Rauf Bey’in yanında oturmakta olan Refet Paşa da aynı fikirde olduğunu ifade ederek “Filhakika bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir şekl-i idare mevzubahis olamaz” demiştir. (Lewis, 1991:257)

Halifeliğin kaldırılmasından kısa süre sonra Refet Paşa milletvekilliği görevini bırakmıştır. Ardından 26 Ekim’de Kazım Paşa ve 30 Ekim’de Ali Fuat Paşa istifa etmişlerdir. Son olarak 9 Kasım 1924 tarihinde Rauf Bey ve on arkadaşının istifa etmesinden sonra tüm bu muhalif isimler bir parti çatısı altında toplanmış ve 17 Kasım 1924 tarihinde, Ankara’da, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. (Türkiye’de Siyasi Dernekler II, 1950.60-72)

Yeni bir partinin kurulması Mustafa Kemal Paşa tarafından “Bırakınız karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim” sözleriyle olumlu olarak karşılanmıştır. (Tökin, 1965.70) Böylece, İkinci Meşrutiyet’ten beri süren parlamento içi muhalefet geleneği, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da devam etmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucu ve üyeleri şu isimlerden oluşmuştur:

Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), Sabit (Sağiroğlu), Halet (Sağiroğlu), Münir Hüsrev (Göle), Rüştü, Halil (Işık), İhsan, Hüseyin Rauf (Orbay), Abdülhak Adnan (Adıvar), Mehmet Arif, Ahmet Şükrü, Osman Nuri, Necati (Kurtuluş), Feridun Fikri (Düşünsel, Halis Turgut, Ahmet Muhtar (Cilli), Rahmi, Hoca Kamil (Mitas), Hulusi (Zarflı), Halit (Akmansu), Zeki (Kadirbeyoğlu), Besim (Özbek), Abidin, İsmail (Canbolat), Bekir Sami (Kunduh), Kazım (Karabekir), Refet (Bele). (Tunaya, 1952:621)

Partinin 58 maddelik programında halkın hâkimiyet ve egemenliği, hürriyetler gibi konulara vurgu yapılmıştır. Programın çok tartışılan altıncı maddesine göre ise fırka, efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır. (Tunçay, 2005:387-392)

Ali Fuat Paşa’ya göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın program ve beyannamesi Halk Fırkası’nın “dar fırkacılık zihniyetinden” uzak ve millî birliğe taraftardır. (Cebesoy; 1960:115) Başka bir değerlendirmeye göre ise yeni firkanın programı daha halkçıdır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin toplantıları gizli olduğu halde, yeni firkanın toplantıları açıktır. (Erer; 1963.33)

Muhalif olmalarına karşın İkinci Grup gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucularının amacı da iktidarı devirip kendi hükümetlerini kurmak değildir. Rauf Bey’in bir Amerikan gazetesine verdiği röportajda belirttiğine göre, amaçları

yalnızca “Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesini dizginleyip sınırlandırmaktır.” Terakkiperver Fırka, sürekli olarak azınlıkta bir baskı grubu olarak kalacak, söz, tartışma ve eleştirme özgürlüğünü kullanarak hükümeti bu şekilde etki altında tutmaya çalışacaktır. (Lord Kinross, 2007:462)

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki muhalefet dönemlerinde toplam 45 kanun teklifi sunmuş, 83 önerge, 31 soru önergesi vermiş ve 1800’den fazla konuşma yapmışlardır.² Özellikle bütçe görüşmelerinde, ekonomik sorunlarla ilgili konularda ve idare reformu tartışmalarında yapıcı eleştirilerde bulunmuşlardır. Fırka, genel olarak hükümete değil, Başvekil İsmet Paşa ve hükümetteki diğer otoriter eğilimlere muhalif bir politika izlemiş, hürriyetlerin genişletilmesi konusuna özellikle vurgu yapmıştır.

13 Şubat 1925 günü Piran’da patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması³ ve ayaklanmayı bastıramayan Ali Fethi (Okyar) Bey Hükümeti’nin yerine kurulan İsmet (İnönü) Paşa Hükümeti’ne olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu’nun (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi Devre 2, Cilt 15, 4.3.1341:155-158; Lewis, 1991:265) 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe girmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için sonun başlangıcı olmuştur.

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun verdiği geniş yetkilerle ülkedeki tüm muhalif unsurlar gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerindeki baskı da artmıştır. 6 Mart 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve İstiklâl Gazeteleri kapatılmıştır. (Tunçay, 2005:149)

İsmet Paşa Hükümeti, muhalefet partisine genellikle Şeyh Sait İsyanı ile ilişkili olduğu iddiası üzerinden baskı kurmuştur. İsyancıların üzerinde bulunan beyannamelerde irticai vurguların olması, iktidarın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı dini siyaset için kullanarak irticai hareketlere cesaret verdiği konusunda suçlamasına olanak vermiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programındaki 6. madde de bu konuda iktidar tarafından kullanılmıştır. (Yeşil, 2002:384) Millî Müdafaa Vekili Recep (Peker) Bey, Meclis’teki bir konuşmasında:

“Bu firkanın isyan ve tahrikât karşısındaki hakiki vaziyeti henüz belli değildir. Acaba paşa hazretleri (Kazım Karabekir) fırkasının azalarından bazı maznunları bekleyen fena ihtimalleri düşünerek, şimdiden efkâr-ı umumiye önünde ihtiyatlı olmak niyetinde midir?” (Aydemir, 1988:225)

diyerek isyanla Terakkiperver Fırka arasında doğrudan bağlantı olabileceğini düşündüğünü açıkça ifade etmiştir. Aynı günlerde İsmet Paşa da Ali Fuat Paşa’ya “muhalefetin gereksiz bir şey olduğunu” söylemiştir. Dahası Ona göre, “bu memlekette muhalefet ihtilâl demektir.” (Lord Kinross, 2007:470-471)

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra da firkanın Urfa Şubesi Kâtibi Emekli Yarbay Fethi Bey, kesin kanıtlar bulunmamasına karşın isyanı dolaylı olarak kış-

² TBMMZC, Devre II, Cilt 10, 17.11.1340 (1924)-TBMMZC, Devre II, Cilt 18, 22.4.1341 (1925)

³ Şeyh Sait Ayaklanması’yla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar: 1923-1938**, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1972; Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul: Sel, 1955

kırtmak suçundan 5 yıl hapse mahkûm edilmiştir.⁴ Hemen ardından fırkanın İstanbul il merkez binası aranmış ve buradan alınan pek çok belge Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiştir. Aynı günlerde Diyarbakır'da kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi de fırkanın Doğu bölgelerindeki tüm şubelerinin faaliyetlerine son vermiştir. Fırka, 3 Haziran 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayanılarak kapatılmıştır. (Yeşil, 2002:488-490; Lewis, 1991:265)

Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi parti düzeyindeki ilk muhalif deneyimi yalnızca 7 ay kadar sürebilmiştir.

Serbest Fırka Denemesi

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmış olmasına karşın, Takrir-i Sükûn Kanunu 4 yıl daha, 1929 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu dönemde kanunun hükümete verdiği geniş yetkilerin neden olduğu baskılara, ülkenin genel olarak yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve son olarak 1929 Ekonomik Buhranı'nın olumsuz etkileri de eklenince toplumda Halk Fırkası Hükümeti'ne karşı ciddi bir hoşnutsuzluk başlamıştır. Gıda ürünlerinin çok zor bulunduğu bu dönemde, köylünün malını pazara taşıması için yol yokken demiryolu yapımına büyük paralar harcanması da tepkilere neden olmaktadır. Basına kadar yayılan yolsuzluk dedikoduları, rüşvet ithamları ve dış ülkelerde bile yankılanan dikta söylentileri bu huzursuzluğu daha da arttırmıştır. (Goloğlu; 2007:299) Bir görüşmeleri sırasında Fethi Bey'e "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir 'dictature' manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat dâhilde ve hariçte bize 'dictature' nazarıyla bakıyorlar" demesi (Öz; 1992:102; Okyar-Seyitdanlıoğlu, 1997:98) Mustafa Kemal Paşa'nın da bu dikta görüntüsünden rahatsız olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, kendisinin ölümünden sonra ayakta durabilecek ve ülkesinin yararına olarak Batılı demokrasiler gibi gelişecek bir sistem kurabilmektir. (Kinross, 2007:519) Ancak, gerek henüz bir yıl önce sonlandırılmış olan Takrir-i Sükûn uygulamalarının muhalefete karşı sert tavrı gerekse kendisinin Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliği görevinden vazgeçmemesi, hükümete karşı muhalefet yapmak isteyen çevreleri korkutmaktadır.

Bunlarla birlikte, muhalefetin olmadığı Takrir Sükûn döneminde Halk Fırkası Hükümeti'nin denetimsiz kalması sonucu halkla arasında bir kopma meydana gelmiştir. İstek ve eleştirilerini parti yönetimine aktaramayan halk tabakaları ile eleştiriden uzak Halk Fırkası arasında büyük bir mesafe açılmıştır. (Öz; 1992:103) Halk Fırkası hakkındaki ciddi yolsuzluk iddiaları, bu mesafeyi daha da arttırmıştır. (Kandemir, 1955:4)

Halk ile Halk Fırkası arasında kopukluğa neden olan, sürekli büyüyen ekonomik sıkıntılara çözüm üretemeyen, hükümeti denetim altına alamayan ve Batılı bazı yazarlar tarafından "diktatörlük" olarak ifade edilmeye başlanan tek partili

⁴ Tunçay, a.g.e., s.153; İsmet İnönü, yıllar sonra gazeteci Abdi İpekçi ile yaptığı söyleşide Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Şeyh Sait İsyanı ile doğrudan bağlantısının ortaya çıkmadığını söylemiştir. Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul: Cem, 1968, s.25-29

sisteme son vermek için Mustafa Kemal Paşa'nın bulduğu çözüm, bir muhalefet partisinin kurulması olmuştur.

Ancak bu muhalefet partisi, kontrol edilebilir bir parti olacaktır. Çünkü bir görüşe göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendi kendine doğmuş olması Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gitmemiştir. Ayrıca halkın Rauf Bey ve partinin diğer kurucularına verdiği destek de Onu kuşkulandırmıştır. Bu nedenle kurulacak olan yeni parti, Terakkiperver Fırka gibi tam olarak bağımsız olmayacak, dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde olacaktır. (Kinross, 2007:519) Bu görev için uygun gördüğü kişi ise o günlerde Paris'teki büyükelçilik görevinden izinli olarak Türkiye'ye dönen ve kendisini Yalova'da ziyarete gelmiş olan Ali Fethi Bey'dir. Son beş yıldır Fransa'da diplomatik görevde bulunması, İngiliz parlamenter sistemine ilgi duyup incelemiş olması, gençliğinden beri ekonomi alanında yaptığı ciddi çalışmalar, çeviriler ve liberal görüşü, Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve Fethi Bey'i uygun görmesinde etkili olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Yalova'da Ali Fethi Bey'den yeni parti kurma görevini üstlenmesini istemiş ve "Ben şimdi bir babayım, ikiniz de benim çocuklarımsınız. İkinizin arasında bana göre hiçbir ayrılık yoktur. Benim istediğim, sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk milletinin gözü önünde konuşulamayacak hiçbir iş yoktur" diyerek Halk Fırkası ile yeni kurulacak muhalefet partisi karşısında tarafsız kalacağını garanti etmiştir. (Goloğlu, 2007:308) Ayrıca, kız kardeşi Makbule Hanım'ı da yeni partiye yazdıracağını söyleyerek bu tarafsızlığına bir teminat daha göstermiştir.

Ali Fethi Bey'in bu görevi kabul etmesi üzerine, yeni partinin kurulacağı ilk kez 8 Ağustos 1930 günü Yalova'da bulunan misafirlere açıklanmış (Kandemir, 1955.55-56) ve resmi işlemlerin tamamlanmasıyla birlikte 12 Ağustos 1930 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalif partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), İstanbul Taksim'de resmen kurulmuştur. (Yarın: 12 Ağustos 1930; Milliyet: 13 Ağustos 1930; Türkiye'de Siyasi Dernekler II; 1950.73) Serbest Fırka, kurulmasından hemen sonra basından destek almaya başlamıştır. Parti, İstanbul'da Son Posta, İzmir'de Yeni Asır ve Serbest Cumhuriyet⁵ Gazeteleri tarafından desteklenmiştir. Partinin basındaki en ateşli destekçisi ise Arif Oruç'un İstanbul'da çıkarttığı Yarın Gazetesi'dir. Arif Oruç'un Serbest Fırka'yı desteklemek için İsmet Paşa ve Halk Fırkası'nı şiddetle eleştirdiği hararetli yazıları, partinin kurucularından Ağaoğlu Ahmet Bey'i bile rahatsız etmiştir. (Ağaoğlu, 1994.43-46) O dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki elçisi olarak diplomatik görevde bulunan Joseph Clark Grew da Serbest Fırka'nın kurulması ile ilgili ABD Dışişleri Bakanlığı'na bilgi verirken Arif Oruç ve Yarın Gazetesi ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

⁵ "Serbest Cumhuriyet" Gazetesi, doğrudan SCF'ni desteklemek amacıyla, partinin kurulmasından yaklaşık 2 buçuk ay sonra, İzmir'de yayına başladı. Parti kapatıldıktan sonra da 2 ay daha yayın hayatına devam etti. İlk sayısının tarihi 26 Ekim 1930, son sayısının tarihi ise 14 Ocak 1931'di. Bilgi için bkz. Hakkı Uyar, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi", **Tarih ve Toplum**, sayı 95, 1991, s.46-51; Hakkı Uyar, "Serbest Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetiminin Kurulması", **Tarih ve Toplum**, sayı 102, 1992, s.50-52.

“Yarın Gazetesi'nin ateşli editörü, Fethi Bey'e telgrafla tebriklerini sundu. Kendisine verdiği cevapta Fethi Bey, henüz programını hazırlamakta olduğunu bildirdi. Fakat Yarın, Fethi Bey'in çalışmalarının tamamlanmasını beklemedi ve hem partinin programını hem de buraya gireceği söylenen milletvekillerinin adlarını yayınladı. Bu listede politik idealleri birbirine aykırı olan o kadar insan var ki, bunların olumlu fikirlerde değil de, yalnız olumsuz bazı duygu ve davranışlarda birleştikleri kanısını uyandırıyor.” (Grew, 2005:169)

Partinin kurucusu ve Başkanı Ali Fethi Bey'le birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yaklaşık 3 aylık siyasî yaşamı boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle ya da doğrudan partiye girenlerin sayısı sadece 14'tür. Bunlar:

Fırka Umumi Kâtibi Nuri (Conker), Aza Ahmet (Ağaoğlu), Aza Hasan Tahsin (Uzer), Aza Dr. Reşit (Galip), Aza Mehmet Emin (Yurdakul), Aza Rasim (Öztekkin), Aza İbrahim Süreyya (Tolon), Aza Nakiyettin (Yücekök), Aza Talat (Sönmez), Aza Ali Haydar (Yuluğ), Aza Refik İsmail (Kakmacı), Aza Süreyya (İlmen) ve Aza Ali Galip (Yenen)'dir. (Yetkin; 2004.57-95)

11 maddelik programında ise Serbest Fırka'nın milliyetçi, lâik ve Cumhuriyetçi bir parti olduğu vurgulandıktan sonra ekonomi alanındaki sorunlara yer verilmiş ve liberal çözüm önerileri sunulmuştur. Vergilerin çok yüksek olduğu ve yeniden düzenlenmesi gerektiği, hükümetin demiryolu politikasının yanlış olduğu, demiryolu yapımının çok pahalı bir altyapı çalışması olduğundan ülkenin mevcut ekonomik durumuna uygun olmadığı, devletçilik yerine girişimciliğin desteklenmesi ve dış ticaretin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Programda ayrıca tek dereceli seçim sistemi de önerilmiştir. (Serbest Cumhuriyet Fırkası Prensipleri, 1930:8-10) Serbest Fırka'nın programının ve politikasının temelinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ekonomik alandaki başarısızlıklarını eleştirmek yer almıştır. (Karpaz; 1967:62) Özetle program, “daha fazla hürriyet, daha az vergi, daha iyi ve daha az hükümet” vadetmektedir. (Lewis, 1991:279)

Serbest Fırka'nın kurulmasından kısa süre sonra Türkiye'deki politik hayat hareketlenmiş, iktidar ile muhalefet sözcüleri arasındaki sözlü atışmalar basında geniş yer almaya başlamıştır. Büyükelçi Grew, Türkiye'deki politik atmosferi, 30 Ağustos 1930 tarihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na şu şekilde aktarmıştır:

“Adalet Bakanı da, bugünkü adli sistemi hararetle savunarak çekişmeye katıldı. Verdiği demeçte Halk Partisi'nin kimseye açıklama yapmak zorunda olmadığını da bildirmekteydi. Fethi Bey verdiği cevapta, Bakanın bu demeci herhalde sarhoşken vermiş olduğunu söyledi ve içindeki birçok saçma, mantıksız iddialara zekice işaret etti. Mahmut Esat (Bozkurt) Bey de, Fethi Bey'in ileri sürdüğü noktalara hiç değinmeden, mağrurane bir demeçle karşılık verdi. Türkiye'nin bu yılki politik hayatı pek eğlenceli geçecek. Çünkü birkaç ay öncesine kadar hükümet hakkında hep aynı parlak sözlerle gazeteleri dolduran pohpohlamaların yerini şimdi politik yermeler, tartışma ve çekişmeler almaya başladı. İlk hücum bayrağı Yarın Gazetesi'nde çekildi. Bunun sağlıklı bir hamle olup olmadığını şimdiden kestirmeye olanak yoktur.” (Grew, 2005:175-176)

Serbest Fırka'nın ilk önemli siyasî faaliyeti, Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Ali Haydar Bey, Tahsin Bey ve Nuri Bey'in katıldıkları Batı Anadolu gezisi

olmuştur. 3-13 Eylül 1930 tarihinde düzenlenen gezi sırasıyla İzmir, Aydın, Manisa ve Balıkesir'i kapsamıştır.

4 Eylül 1930 günü Serbest Fırkacıları taşıyan Konya Vapuru İzmir'e yaklaşırken, onları rıhtımda karşılamak için gelenlerin sayısı yaklaşık kırkıdır. (Cumhuriyet: 5 Eylül 1930) Beklenmeyen oranda büyük bir ilgi gören İzmir gezisi olaylı geçmiştir. SCF'li kalabalık bir grup, Cumhuriyet Halk Fırkası binasını taşlamıştır. Daha sonra CHF'yi destekleyen Anadolu Gazetesi'nin matbaasının taşlanması sonucu, güvenlik güçleri kalabalığın üzerine ateş açmıştır. 14 yaşında bir çocuk ölmüştür. (Son Posta: 7 Eylül 1930; Yetkin, 2004:242) İzmir'de yaşanan olaylar nedeniyle, Batı Anadolu'nun pek çok bölgesinden Serbest Fırka yetkililerine geçmiş olsun telgrafları çekilmiş ve destek mesajları gönderilmiştir. (Son Posta: 8 Eylül 1930)

Fethi Bey'in İzmir seyahati ile ilgili ABD Dışişleri Bakanlığı'na 5 Eylül 1930 tarihinde gönderilen bilgi, Fethi Bey ve SCF'nin burada gördüğü ilginin yabancı gözlemcilerin de dikkatini çektiğini göstermektedir:

"Fethi Bey'in İzmir'e gelişinde şehir adeta alt üst oldu. Bütün İzmirli, hükümetin politikası ve çalışması hakkındaki hoşnutsuzlukları açığa vurmak için sonunda bir fırsat bulmuş olmanın coşkunluğu içerisinde, kendisini bir fatih gibi karşıladılar. İzmir'de çıkan Halk Partili Anadolu Gazetesi'nin idarehanesine hücum ve baskı makineleri tahrip edildi. Basın haberlerine göre bir kişi öldü, birçokları yaralandı ve 300 kişi tutuklandı. (...) Bu durum, hiç değilse Fethi Bey'in ve partisinin ülkede güç kazanmayacağını ileri sürenleri biraz durup düşünmeye yöneltmelidir." (Grew, 2005:176-177)

Ali Fethi Bey, İzmir'deki mitingini 7 Eylül 1930 günü, Alsancak Stadyumu'nda, yaklaşık 50 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirmiştir. (Son Posta: 9 Eylül 1930) Fethi Bey'in konuşmasında dikkat çektiği konular, partinin programı ve muhalif duruşu ile paraleldir. İsmet Paşa Hükümeti'nin devletçi uygulamalarını ve ekonomi politikasını eleştirmiş, demiryolu yapımına harcanan 30 milyon liranın ülke ekonomisine büyük zarar verdiğini söylemiş, girişimciliğin desteklenmesi, yabancı sermaye sağlanması ve ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğine vurgu yapmış, tekeller ve vergilerin tüccarlara zarar verdiğini ifade ederek ülkenin mevcut ekonomik sorunlarına liberal çözüm önerileri sunmuştur. (Yarın: 8 Eylül 1930) Fethi Bey konuşmasında ayrıca, daha sonra sık sık tekrarlamak zorunda kalacağı gibi, partisinin mürteci olmadığını da altını çizmiştir.

Ali Fethi Bey ve arkadaşları, İzmir'den sonra ziyaret ettikleri Manisa, Aydın ve Balıkesir'de de yoğun ilgiyle karşılanmışlar ve bölge halkından destek almışlardır.

Batı Anadolu'dan aldığı bu büyük desteğe paralel olarak, Serbest Fırka'nın teşkilatlanması da bu bölgeden başlamıştır. Ali Fethi Bey, partinin Aydın'daki teşkilatını yönetmesi için burada çiftlik sahibi olan Ali Adnan (Menderes) Bey'i seçmiştir. Çiftliğinin başında kalmak ve siyasete girmek istemeyen Adnan Bey'i ikna etmek için saatlerce kendisiyle görüşmüş ve sonunda Adnan Bey'e bu görevi kabul ettirmiştir. (Aydemir; 1969:76-95; Okyar-Seyitdanlıoğlu, 1997:190) Ülke çapında 160 kadar noktada teşkilatlanan partinin Denizli, Kütahya, Aydın, Manisa, İzmir, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Kars, Malatya, Sivas, Tokat,

Kırşehir, Kastamonu, Konya, Antalya ve İstanbul'da il başkanlıkları kurulmuştur. (Yarın: 14 Eylül 1930)

Ağaoğlu Ahmet Bey'in itirazlarına karşın Ali Fethi Bey, Eylül-Ekim aylarında yapılacak olan belediye seçimlerine katılma kararı almıştır.

İki partinin katıldığı 1930 Belediye Seçimleri, bazı bölgelerde olaylı geçmiştir. Basında çıkan haberlere göre, bazı seçim bölgelerindeki valiler ve diğer mülki amirler, seçmenleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na oy vermeleri için yönlendirmiş ya da zorlamıştır.⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Bursa'daki teşkilâtı, Bursa Valisi'nin SCF'ye oy verecek seçmenleri engellendiği ve haksızlıklar yapıldığı gerekçesiyle seçimlerden çekilmiştir. (Yarın: 22 Eylül 1930) Eskişehir'de ise SCF'li eczacı Kenan'ın Merkez Eczanesi taşlanmıştır. (Yarın: 25 Eylül 1930) Anadolu'daki bu olayların İstanbul'daki seçimlerde de tekrarlandığı haberleri üzerine Fethi Bey, 5 Ekim günü SCF Teşkilâtı'na bir yazı göndererek, müdahalelere yasaların dışında karşılık verilmemesini ve seçime yapılan müdahalelerin ilgili makamlara bildirilmesini istemiştir. (Yarın: 6 Ekim 1930) Seçimlerde ayrıca Halk Fırkası çevrelerinden Serbest Fırka'ya karşı sık sık "mürteci" suçlamasında bulunulmuştur.

Seçimlerin sonucunda, Serbest Fırka, 37 ilde toplam 502 bölgeden 31'ini kazanmayı başarmıştır. Bu bölgeler: Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Bozdoğan (İzmir), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Samsun, Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın)'dir. (Yetkin, 2004:267-268)

Bir başka çalışma ise Serbest Fırka'nın seçimi kazandığı bu bölgelere Sefrihisar, Bergama, Foça (İzmir), Atça, Nazilli (Aydın), Soma (Manisa), Susıgırlı, Darıca, Tire, Edremit (Balıkesir) ve Lüleburgaz (Kırklareli)'yi de eklemiştir. (Kocak; 2006:338-340)

Serbest Fırkalarının seçimlerde gerçekte daha başarılı oldukları ancak partilerine haksızlık yapıldığı ve mülki amirlerin müdahalelerinin pek çok bölgede seçimleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na kazandırdığı yönündeki iddiaları Mustafa Kemal Paşa'ya da ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu iddiaları ciddiye aldığı, seçim sonuçlarıyla ilgili Hasan Rıza (Soyak) Bey'e "seçimleri kazanan aslında idare fırkası, yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valilerdir" demesinden anlaşılmaktadır. (Soyak, 1973:435-436)

Seçimlerde haksızlık yapıldığı konusunda tarafların kozlarını paylaştıkları yer ise Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Meclis'in 15 Kasım 1930 tarihli oturumunda söz alan Ali Fethi Bey, seçimlerde kendisine ve partisine haksızlık yapıldığı iddiasını sert ifadelerle dile getirmiştir:

⁶ **Son Posta**, 20 Ekim 1930, s.1-3; Seçimlerde SCF'na karşı genel tavrıla ilgili bilgi için bkz.Tunçay, **a.g.e.** s.273-275

“(…) İşte efendiler! Halk büyük bir terbiyeyi siyasiye sahiplerine yakışacak veçhile sükûnetle intihap sandıklarına geldiği zaman hükümet memurlarının halkın vatanî vazifesine ifaya var olan kuvvetlerle mani olmak istediler. Serbest Fırka için rey vermek için müntehiplerin mühim kısmına defterde ismin yok cevabı verildi. Bu suretle devlete karşı bütün mükellefiyetlerini ika edenler millî hâkimiyetlerin tecelisi için yegâne fırsat olan sandık başında en mukaddes haklarından mahrum bırakıldılar...

(...) Bazı yerlerde bu tedbirler de kâfi gelmeyince nüfus tezkereleri muteber değildir yeniden nüfus dairelerinden hüviyet varakaları çıkartınız denilmiştir. Diğer cihetten de nüfus dairesi hüviyet varakalarını vermekten imtina etmiştir. Müntahiplerin belediye dairelerine girmeleri polis ve jandarma vasıtasile menedilmiş, müntahipler zabıta kuvvetlerle dağıtılmıştır...

(...) Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı bu niha-yetsiz müşkülât ika edilmekte iken Halk Fırkasına rey verecekler o nisbette sühûlet ve himayeye mazhar olmuşlardır. Bunlardan nüfus kâğıdı göstermeyenlere mahallerinden aldıkları ilmü haberlerle ve ya nüfus dairelerinden yerlerine verilen pusulalarla rey vermeleri temin edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yer değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkeresi aranılmaksızın cebren Halk Fırkasına reyler toplatılmıştır.”⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası mebuslarının bu iddialara yanıtları ise “Serbest Fırka’nın irticaya hizmet ettiği, memleketi anarşiye sevk ettiği, Arap kökenli halk arasında bölücü propaganda yaptığı ve halkı hükümet aleyhine tahrik ettiği” yönünde olmuştur.⁸

İki parti arasında sürekli tırmanan bu gerginlik, gözlerin tekrar Mustafa Kemal Paşa’ya çevrilmesine neden olmuştur. Ali Fethi Bey’in, Mustafa Kemal Paşa’nın iki parti arasında tarafsız kalıp kalmayacağıyla ilgili şüpheleri, aynı günlerde aralarında gerçekleşen bir konuşmayla yerini hayal kırıklığı ve endişeye bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmada Fethi Bey’e Halk Fırkası içerisindeki bir gruba⁹ kabul ettiremediği için iki partiyi birleştirerek tarafsızlığını sağlayacak “Mil-

⁷ Fethi Okyar’ın konuşmasının tam metni için bkz. **TBMMZC**, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22, 15.11.1930, s.16-23; **Yarın**, 15 Kasım 1930; İsmet Paşa’nın bu iddialara cevapları için bkz. **İnönü’nün Söylev ve Demeçleri 1: TBMM’de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)**, Ankara: MEB Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1946, s.226-238

⁸ Örneğin, Adana Mebusu Zamir Bey (Damar Arıkoğlu), Arap kökenli bir avukatın, Adana’da Araplara yönelik olarak “SCF’na oy verin, yoksa CHP sizi buralardan sürecektir, İsmet Paşa sizi kesecektir” şeklinde propaganda yaparken yakalandığını ifade etmiştir. **TBMMZC**, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22, 15.11.1930, s.35. CHP Balıkesir Mebusu Hayrettin Bey ise SCF’nın seçimlerde bazı sabıkahıları ve eşkıyaları kullanarak hükümet aleyhine bir “anarşi ve ihtilâl” ortamına neden olduklarını iddia etmiştir. **TBMMZC**, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22, 15.11.1930, s.31-32.

⁹ Bazı kaynaklara göre “Kırklar Grubu” olarak anılan bu grup, İsmet Paşa’nın Halk Fırkası’nın önemli işlerinin yürütülmesi için görevlendirdiği ve kendisine en yakın vekillerden seçtiği kırk kişilik bir gruptur. CHF içerisinde SCF’nin faaliyetlerini incelemek, gerekli önlemleri almak ve CHF’nin kendi kusurlarını araştırmak amacıyla oluşturulmuştur. Kandemir, **a.g.e.**, s.120-121; Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul: Dünya, 1964, s.217

lî Blok” fikrinden vazgeçtiğini ve Halk Fırkası’nın başında kendisine karşı mücadele etmeye mecbur olduğunu söylemiştir.¹⁰ Hatta Cumhurbaşkanlığından geçici olarak ayrılarak Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarını şahsen belirlemeyi düşündüğünü de eklemiştir. (Okyar-Seyitdanlıoğlu, 1997:157)

Aslında, Mustafa Kemal Paşa, iki parti arasında tam anlamıyla tarafsız kalamayacağını ve Halk Fırkası’na bağlı olduğunu seçimlerden önce, Fethi Bey’in Batı Anadolu seyahati sırasında basına verdiği bir demeçte de açıklamıştır:

“Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının umumî reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu’ya ilk ayak bastığı andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.” (Cumhuriyet: 10 Eylül 1930)

Doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya karşı muhalefet yapmasının mümkün olmadığını bilen Fethi Bey, bu konuşmadan hemen sonra, 17 Kasım gecesi saat 1’e doğru parti yöneticilerini toplayarak Serbest Fırka’yı feshetme kararını görüşmüştür. Görüşme sonunda alınan kararlar şu bildiri yayımlanmıştır:

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri’nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri’ne karşı siyasî mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasî bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemişim.

Hâlbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atıyen Gazi Hazretleri ile siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasî bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın feshini karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri Ali Fethi”¹¹

Böylece, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci muhalefet partisi de henüz ilk yılını doldurmadan siyasî hayattan çekilmiştir.

¹⁰ Tekin Erer, **a.g.e.**, s.65; “Millî Blok”, Mustafa Kemal Paşa tarafından düşünülmüş bir yöntemdi. Buna göre, CHF ve SCF bir blok olarak birleşeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa da bu bloğun lideri olacaktı. Tek dereceli olarak yapılacak seçimlere katılacak adaylar da yine Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenecekti. Fethi Bey, bu yöntemi destekliyordu. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.156; **Yarın**, 10 Kasım 1930.

¹¹ **Yarın**, 18 Kasım 1930; SCF’nin feshedilmesi ile ilgili metnin hazırlanması sırasında da İsmet Paşa ile SCF’lar arasında tartışmalar yaşanmıştır. İsmet Paşa, metinde geçen “*Mustafa Kemal Hazretleri’nin teşvik ve tasvibiyle*” kısmına itiraz etmiştir. Ancak, Fethi Bey İsmet Paşa’nın itirazlarına karşı çıkararak metindeki bu kısmı kaldırmamıştır. Ağaoglu, **a.g.e.**, s.116-118

Sonuç

Parlamento içi muhalefet geleneği Türkiye’de İkinci Meşrutiyet ile birlikte başlamıştır. Bu gelenek, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilgi ile çıkılması ve Osmanlı Mebusan Meclisi’nin 1920 yılında kapatılmasının ardından Ankara’da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de devam etmiştir. Birinci Meclis’te Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde kurulan Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’na karşı muhalefet ise Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından kurulan İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ya da “İkinci Grup” olmuştur.

İkinci Grup, Meclis’te bir tek adam yönetimine gidilmesinin engellenmesi, Meclis’in ve hukukun üstünlüğünün sağlanması, Başkumandanlık Kanunu’nun olağanüstü yetkilerinin yeniden düzenlenmesi, mebus seçimlerindeki aday gösterme yönteminin yeniden düzenlenmesi, Meclis’in bilgisi dışında yetki kullanımının engellenmesi ve İstiklâl Mahkemelerinin görev alanının ve yetkilerinin hukukun üstünlüğü çerçevesinde daraltılması gibi konularda faaliyet göstermiştir.

İkinci Grup muhalefetinin zamanla 120 kişiye kadar ulaşması ve sertleşmesi nedeniyle Meclis faaliyetlerinin yavaşlaması ve bu durumun özellikle Lozan Antlaşması’nın onaylanmasını tehlikeye sokabileceği kaygısıyla seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Seçimlerde Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki heyet tarafından belirlenen milletvekili adayları arasında hiçbir İkinci Grup üyesi yer almamış ve böylece Meclis’in ikinci dönemi açılırken muhalefet tasfiye edilmiştir.

İkinci Meclis’e 114 üyesi giren Birinci Grup ise daha sonra partileşmiş ve 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası’na dönüşmüştür. Cumhuriyet’in ilânı ve halifeliğin kaldırılması gibi iki önemli uygulamada karar sürecinin dışında bırakılan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Kazım Paşa gibi isimlerin Halk Fırkası’ndan ayrılarak 17 Kasım 1924 tarihinde kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki ilk muhalefet partisi olmuştur.

Halkın hâkimiyeti, egemenliği ve hürriyetler konularına vurgu yapan Terakkiperver Fırka, programının 6.maddesinde yer alan “Fırka, efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır” ifadesi nedeniyle, Şeyh Sait Ayaklanması ile ilişkilendirilmiş ve Takrir-i Sükûn Kanunu’nun birinci maddesine dayanılarak 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.

İsmet Paşa Hükümeti’ne olağanüstü yetkiler veren ve tüm muhalif hareketleri susturan Takrir-i Sükun uygulaması 4 yıl devam etmiştir. Kanunun uygulanmasına 1929 yılının Mart ayında son verildiğinde, baskılardan ve ekonomik sıkıntılardan bunalmış olan toplumda hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk hâkimdir. Mustafa Kemal Paşa, toplumdaki bu hoşnutsuzluğu azaltmak, denetimsiz olan hükümeti denetleyebilmek ve Batı ülkelerinde dile getirilmeye başlanan “diktatör” görüntüsüne son verebilmek için muhalif bir partinin kurulmasına karar vermiştir. Ali Fethi Bey’in, Mustafa Kemal Paşa’nın kontrolü altında faaliyet gösterecek olan

“*uysal*” bir muhalif parti kurma görevini kabul etmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkmıştır.

Denetim altında faaliyet gösterecek muhalif bir parti görünümündeki Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın özellikle Batı Anadolu'da yoğun ilgi görmesi ve üye sayısının kısa zamanda onbinlere ulaşması, İsmet Paşa Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. Özellikle Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki radikal grup, Mustafa Kemal Paşa'nın iki parti arasındaki tarafsız duruşunu değiştirmesi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması için çaba harcamıştır. Fethi Bey'in İzmir gezisinde yaşanan olaylar ve SCF'li yöneticilerin 1930 Belediye Seçimlerinde hükümet tarafından kendilerine haksızlık edildiği iddialarını Meclis'e taşımaları, ilişkileri daha da germiştir. Sonuç olarak, halen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanı olduğunu açıkça ifade eden Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet etmesinin mümkün olmadığını bilen Fethi Bey, 17 Kasım 1930 günü partisini feshetmiştir. Böylece, Cumhuriyetin ikinci çok partili sistem denemesi de yalnızca 3 ay 10 gün sürebilmiştir.

Böylece, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaklaşık 10 yıldır devam eden parlamento içi muhalefet girişimleri uzun bir süre için sona ermiştir. 1930'lu yılların başından itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti otoritesi daha da güçlenmiştir. Öyle ki, 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri olan Recep Peker'in 1932'deki İtalya gezisinden sonra hazırladığı ve İsmet Paşa tarafından da imzalanan, Mussolini İtalyası ve Hitler Almanyası'ndaki faşist uygulamalardan alıntılar taşıyan parti programı ve tüzük taslağı, son aşamada, “*İsmet Paşa bu saçmaları okumadan imza etmiş*” diyen Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenmiştir. (Akşin, 1992:247)

Bunlarla birlikte, Serbest Fırka denemesinin iktidar açısından faydalı sonuçları da olmuştur. Bunların en önemlisi, Mustafa Kemal Paşa'nın toplumun önemli bir kesiminde çeşitli nedenlerle Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti'ne karşı var olan hoşnutsuzluğu ve iktidarın Ankara dışında kalan bölgelerde ne olup bittiğini bilmediğini doğrudan görmüş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Serbest Fırka kapandıktan kısa süre sonra kalabalık bir heyetle birlikte üç aylık kapsamlı bir yurt gezisine çıkmıştır. Gittiği bölgelerdeki yüksek yetkililerle görüşmüş, sosyal ve ekonomik koşullar üzerine ayrıntılı incelemeler yaptırmış, halkın sorunlarını doğrudan kendisine iletmesine çalışmış, özellikle yazı ve şapka inkılablarıyla ilgili düşüncelerini anlamak için çabalamış, okulları gezmiş, gerekli gördüğü yerlerdeki yönetici ve memurları değiştirmiştir. Halk Fırkası'nın belediye seçimlerini kaybettiği Samsun'daki yönetim kurulunu tümüyle görevden alması bunun en belirgin örneklerindedir. Ayrıca, Havza'da çiftçilere tohumluk verilmesini, Uşak'ta şeker üretiminin artırılmasını emretmiş ve çeşitli yerlerde banka şubeleri açtırmıştır. Yaptığı incelemeler sonucunda, toplumda yaşam koşullarının yetersizliğinden doğan geniş bir hoşnutsuzluk olduğunu doğrudan görmüştür. Geziden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hazırlanan raporun temel görüşü ise bundan sonra girişilecek Serbest Fırka türünden bir siyasî reformun ilk olarak halkın sosyal ve ekonomik yaşayışı

konusunda yapılacak temel değerlendirmeler ve reformlara dayanması gerektiği olmuştur. (Kinross, 2007:525)

“Bir ölçüde vahşi” olarak bastırılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve “daha nazik” olarak bastırılan (Mardin, 1997:181) Serbest Cumhuriyet Fırkası muhalefetlerinden sonra, 1930’lu yılların tümü ve 40’lı yılların ilk yarısı boyunca devam eden Cumhuriyet Halk Fırkası otoritesi ve tek parti sistemi, ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yumuşamaya başlamıştır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerindeki toprak talepleri, Türkiye’yi Batı ve özellikle savaştan büyük bir güç olarak çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri’nin desteğini aramaya zorlamıştır.¹² Türkiye’nin Batılı devletlerle olan bu yakınlaşması, iç politikasında da demokratik reformlar yapmasına neden olmuştur. Türkiye’nin “Milli Şef”i ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin “değişmez genel başkanı” İsmet İnönü’ye göre bile artık “Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir siyasî partinin de kurulması mümkün olacaktır. Türk Milleti, kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur.” (TBMMZC, Devre 7, İçtima 3, Cilt 20, 1.11.1945, s.7)

Sonunda, CHP’den ayrılan bir grup milletvekili tarafından Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti’nin, Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti’nin 1920’lerde başlayan çok partili sistem denemeleri sonuca ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin, çok partili sistemdeki ilk başbakanı ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’daki teşkilâtının başkanı Ali Adnan Menderes olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Resmi Belgeler

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre II, Cilt 14
TBMMZC, Devre 2, İçtima 1, Cilt 7, 3.3.1340 (1924)
TBMMZC, Devre 3, İçtima 4, Cilt 22, 15.11.1930
TBMMZC, Devre 7, İçtima 3, Cilt 20, 1.11.1945

2. Kitap ve Makaleler

- AĞAOĞLU, A. (1994), *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim, (3.bsk.)
AKŞİN, S. (1992), “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1-2 Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün’e Armağan Sayısı), s.245-252
AYDEMİR, Ş. S. (1969), *Menderes’in Dramı*, İstanbul: Remzi

¹² II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talepleri ve Türkiye’nin ABD’ye yakınlaşması süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 11, Haziran 2010, s.252-273

- AYDEMİR, Ş. S. (1986-1988), *Tek Adam, Cilt 2 (1919-1922), Cilt 3 (1922-1938)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, (10.bsk.)
- CEBESÖY, A. F. (1960), *Siyasi Hatıralar*, Cilt 2, İstanbul
- CEMAL, B. (1955), *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul: Sel
- DEMİREL, A. (2003), *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim, (3.bsk.)
- DEMİREL Y., KONUR O. Z. (haz.), (2002), *CHP Grup Tutanakları: 1923-1924*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- DOĞAN, A. (1964), *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya
- ERER, T. (1963), *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, İstanbul
- GOLOĞLU, M. (2007), *Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930*, İstanbul: İş Bankası
- GREW, J.C. (2005), *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem (1922-1932)*, (çev.) M. Aşkın, N. Uğurlu, İstanbul: Örgün
- HALLI, R. (1972), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar: 1923-1938*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri 1: TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)*, (1946), Ankara: MEB Türk Devrim Tarihi Enstitüsü
- İPEKÇİ, A. (1968), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Cem
- KANDEMİR, F. (1955), *Siyasi Dargınlıklar 4: Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?*, İstanbul: Ekicigil
- KANDEMİR, F. (1965), *Yakın Tarihimiz 4: Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul
- KARPAT, K. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul
- KOÇAK, C. (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim
- LEWIS, B. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, (4.bs.)
- Lord Kinross (2007), *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Altın Kitaplar, (19.bs.)
- MARDİN, Ş. (1997), *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İstanbul: İletişim, (5.bs.)
- MAZICI, N. (1984), *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul: Dilmen
- OKYAR O., SEYİTDANLIOĞLU M. (1997), *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara: İş Bankası
- ORBAY, R. (2004), *Cehennem Değirmeni*, İstanbul: Truva, (2.bs.)
- ÖZ, E. (1992), *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945*, Ankara: Gündoğan
- Serbest Cumhuriyet Fırkasının Prensipleri*, (1930), İstanbul: Cumhuriyet Matbaası
- SOYAK, H. R. (1973), *Atatürk'ten Hatıralar, Cilt 2*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası
- TÖKİN, F. H. (1965), *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul: Elif
- TUNAYA, T. Z. (1952), *Türkiye'de Siyasal Partiler: 1859-1952*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

- TUNÇAY, M. (2005), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (4.bs.)
- TURGUT, N. (1984), *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye*, Ankara: Birey ve Toplum
- Türkiye'de Siyasi Dernekler II*, (1950), Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü
- UYAR, H. (1991), "Serbest Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, sayı 95, s.46-51
- UYAR, H. (1992), "Serbest Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetiminin Kurulması", *Tarih ve Toplum*, sayı 102, s.50-52
- YEŞİL, A. (2002), *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit
- YETKİN, Ç. (2004), *SCF Olayı*, İstanbul: Otopsi, (4.bs.)
- ZURCHER, E. J. (2007), *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim, (2.bs.)

3. Gazeteler

- Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930
- Milliyet*, 13 Ağustos 1930
- Son Posta*, 7 Eylül 1930
- Son Posta*, 8 Eylül 1930
- Son Posta*, 9 Eylül 1930
- Son Posta*, 20 Ekim 1930
- Yarın*, 12 Ağustos 1930
- Yarın*, 8 Eylül 1930
- Yarın*, 14 Eylül 1930
- Yarın*, 22 Eylül 1930
- Yarın*, 25 Eylül 1930
- Yarın*, 6 Ekim 1930
- Yarın*, 10 Kasım 1930
- Yarın*, 15 Kasım 1930
- Yarın*, 18 Kasım 1930